

ХРОНІКА ПОДІЙ

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО В. Я. ДАНИЛЕВСЬКОГО (до 165-річчя з дня народження)*

Камчатний В. Г.

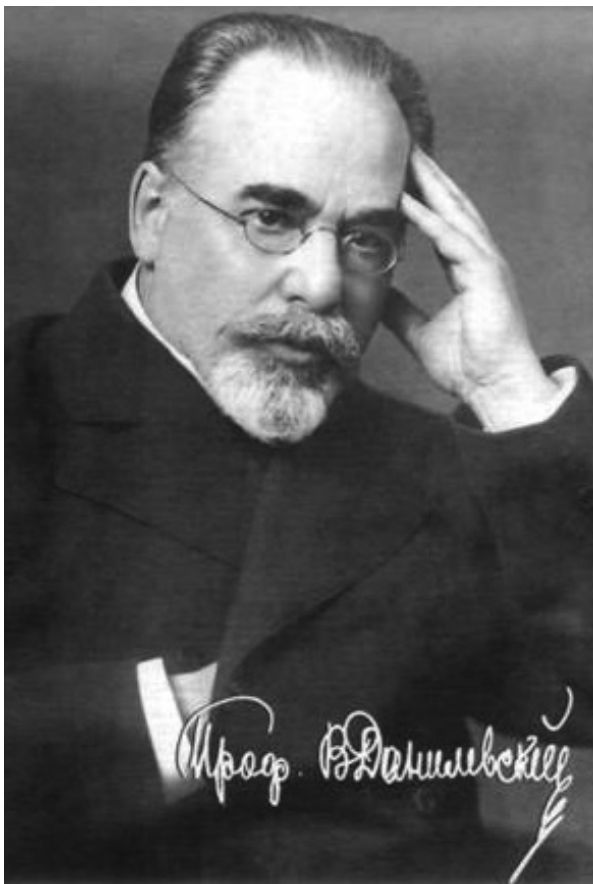

Рис. 1. В. Я. Данилевський

Вида́тний український біолог, фізіолог та протозоолог, ендокринолог, філософ-натураліст, педагог та просвітник, письменник-публіцист, громадський діяч, заслужений професор Васи́ль Я́кович Даниле́вський (14(01).01.1852 – 27.02.1939) належить до плеяди знаменитих харків'ян, що навіки прославили рідне місто на світовому рівні. Один з перших електрофізіологів в Україні, засновник вітчизняної біофізики, творець нового розділу фізіології ендокринних залоз, автор низки органотерапевтичних препаратів, завідувач кафедри фізіології Харківського університету та Харківського медичного інституту, засновник і перший директор Харківського жіночого медичного інституту, Органотерапевтичного інституту (наразі — Інститут проблем ендокринної патології імені В. Я. Данилевського Національної академії медичних наук України), Інституту праці (наразі — Науково-дослідний інститут гігієни праці та професійних захворювань), академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР, лауреат низки закордонних та вітчизняних премій — це далеко не повний перелік досягнень ученого. Він

* Автор гарантує повну відповідальність за все, що опубліковано в статті.

Автор гарантує відсутність конфлікту інтересів і власної фінансової зацікавленості при виконанні роботи та написанні статті.

Рукопис надійшов до редакції 21.08.2017.

був обраний членом Німецької Академії наук, морфологічного та фізіологічного Товариства при Віденському університеті, почесним членом Товариства патологів при Інституті Пастера в Парижі, Товариства тропічної медицини в Лондоні, Харківського медичного товариства тощо.

Висвітленню наукового доробку та життєпису В. Я. Данилевського присвятили свої дослідницькі роботи, статті та публіцистичні твори, чимало авторів, зокрема, О. Білецька [1], Ю. І. Караченцев [2], В. Л. Карнацевич [3], Є. А. Фінкельштейн [4] та інші. Метою цієї публікації є спроба аналізу не менш важливої, ніж науково-педагогічна робота, складової біографії вченого — багатогранної культурно-просвітницької діяльності, якою він захопився ще з молодих років, а у подальшому присвятив значну частину своїх зусиль. Цю діяльність В. Я. Данилевський вважав вкрай суспільно-необхідно. Такий підхід влучно характеризують наступні слова вченого: «Накопление в народной массе знаний и ее просвещение представляют собою истинное народное богатство и силу, неоценимые по своей благотворности для всех сторон народной и государственной жизни» [5, с. XVII].

Як і багато його колег, учений долучився до активної участі у діяльності Харківського Товариства поширення в народі грамотності (Далі — Товариство), що було створене ще у 1869 році видатним ученим М. М. Бекетовим. Помітний підйом своєї активності Товариство отримало в період у 1900–1904 рр., коли В. Я. Данилевський головував у ньому. У цей час до структури Товариства входили три щоденних загальноосвітніх школи, жіноча та чоловіча недільні школи, п'ять безкоштовних народних бібліотек-читалень, комісія з облаштування народних читань, комітет з видання книг для народу, комітет з облаштування сільських бібліотек, комітет з облаштування літніх шкільних колоній, комітет з управління народними домами, довідково-педагогічний комітет з бібліотекою та музеєм наочних посібників, шкільно-педагогічний комітет, декоративно-малювальна школа. В повітах Харківської

Рис. 2. Будівля 2-ї школи Харківського Товариства поширення в народі грамотності, де розташовувалися правління, декоративно-малювальна школа та комітети

губернії діяли сім відділень Товариства, які, в свою чергу, засновували подібні заклади. [5, с. 177].

Одним із масштабних проєктів Товариства стало створення Народного Дому, першого в Російській імперії подібного закладу. Актуальність та майбутні завдання цього проєкту В. Я. Данилевський обґрунтував у 1898 році в своїй доповіді «Народний Дом и его общественно-воспитательное значение». Завдяки наполегливості членів Товариства вже у 1903 році відбулося відкриття Народного Дому (зараз ця споруда відома як Палац культури ХЕМЗ). Цей заклад був зорієнтований, у першу чергу, на недостатньо освічених та малозабезпечених робітників, жінок, дітей.

Народний Дім мав у своєму складі театральну залу на 1000 місць, де демонструвалися спектаклі, оперні вистави, музичні концерти, відбувалися різдвяні свята тощо. Діяли гуртки, самодіяльний оркестр, дитячий та дорослий хори, школа крою та шиття, безкоштовна бібліотека-читальня «продаж книг, картин та інші просвітницькі та культурні заходи. У столовій-чайній Народного Дому реалізовувалися за доступними цінами чай та обіди, книги, картини. Тут можна було послухати грамофон, почитати газети та журнали, подивитися стереоскоп, пограти в шашки. Організовувалися народні читання, у тому числі і за особистої участі В. Я. Данилевського.

Рис. 3. Народний Дім
Харківського Товариства
поширення в народі грамотності

Рис. 4. Вистава «Король Лір»
на сцені Народного Дому

Наприклад протягом 1906 року відбулися 71 спектакль, чотири опери, два концерти, одна лекція, 20 безкоштовних народних читань, ялинка для дітей, а всього на заходах побувало 67182 відвідувача. Того ж року діяльність Народного Дому була відзначена Почесним дипломом Бельгійської міжнародної виставки. [5, с. 216–225]

Бібліотечна справа стала одним із найулюбленіших напрямів діяльності Товариства. Так, учений брав безпосередню участь у діяльності Харківської громадської бібліотеки (нині — Державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка), зокрема у створенні на її базі спільно із Д. І. Багалієм, М. А. Гредескулом, Х. Д. Алчевською та іншими однодумцями так званої «дешевої» читальні [6, с. 43]. Усього ж у Харківській губернії зусиллями В. Я. Данилевського було облаштовано більше 100 бібліотек.

У 1906 році В. Я. Данилевський виступив із черговою ініціативою на ниві

просвітництва. Він запропонував проект створення «Народної Енциклопедії наукових та прикладних знань» (далі — Енциклопедії), видання, за його задумом «...предназначеного для широких кругів населення и, главным образом, для взрослого читателя, прошедшего только курс низшей школы и сознательно стремящегося к самообразованию» [5, с. XVIII]. Із цією метою Товариством було утворено відповідну Редакційну комісію, яку очолив сам учений. До створення Енциклопедії долучилися більше ніж 100 відомих науковців та фахівців. Методика написання статей передбачала обговорення в декілька етапів, у тому числі попереднє ознайомлення з їх рукописами в своєрідних гуртках із майбутніх читачів [5, с. XXIII].

Енциклопедія складалася з 14 відділів (томів), а саме:

1. Фізико-математичний.
2. Природознавство.
3. Технічний.
4. Сільське господарство.
5. Медицина.
6. Антрополого-географічний.
7. Мовознавство та Історія літератури.
8. Історичний.
9. Філософський.
10. Народна освіта в Росії (тут — Російській імперії — авт.).
11. Суспільно-юридичні науки.
12. Економічний.
- 13 та 14. Прикладна економіка.

Відділи містили відомості щодо 80 предметів. Окремі томи виходили в двох книгах — напівтомах, тому загальна кількість книг Енциклопедії склала 21. [5, с. XXIII–XXV]. Друк видання здійснив книговидавець І. Д. Ситін (м. Москва). Енциклопедія стала надзвичайно популярною серед читачів країни.

Для уявлення про глибину змісту Енциклопедії наведемо деякі характеристики V-го тому, що присвячений медицині [7, 8]. У створенні статей для цього тому окрім В. Я. Данилевського взяли участь учені-медики, чиї імена без перебільшення належать до кола медичної еліти, зокрема, М. С. Бокаріус, О. П. Браунштейн, К. М. Георгієвський, В. В. Зав'ялов, С. М. Ігум-

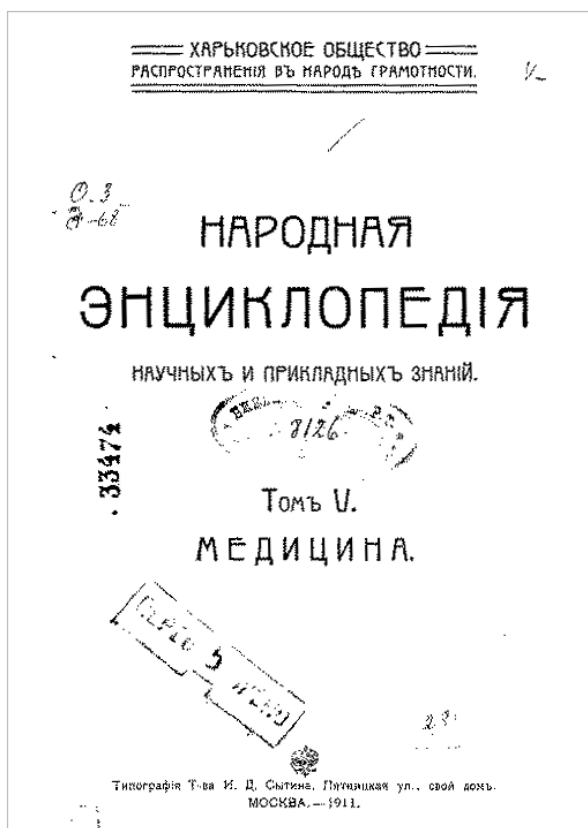

Рис. 5. Обкладинка та титульний лист тому V «Медицина» Народної Енциклопедії наукових та прикладних знань

нов, С. В. Коршун та інші. До переліку тем увійшли наступні предмети: Історія медицини. Анатомія та фізіологія людини. Вчення про хвороби (заразні, душевні, дитячі, очні та інші). Хірургія. Перша допомога при нещасних випадках. Алкоголізм. Гігієна. Медична статистика. Слід зазначити, що зміст багатьох статей, особливо, що стосуються хвороб, має прикладний характер, містить поради щодо профілактики, лікування, здорового способу життя тощо. Сам вчений так сформулював мету медичного тому: «Цель настоящей книги и заключается в том, чтобы бросить луч научного знания в потемки народной жизни, помочь населению составить правильные понятия о болезнях и об условиях, необходимых для сохранения здоровья» [7, с. III].

В. Я. Данилевський брав участь у діяльності Курсів для робітників, що були створені в Харкові у 90-х роках 19 сторіччя. Їх мета полягала в наданні необхідних знань трудовому населенню, яке не мало можливості навчатися в гімназіях та університетах. Наприклад, у 1907 році на Курсах

навчалось близько 1000 осіб, серед яких були селяни, слюсарі, чорноробочі, типографи, ковалі, ливарники, садівники, модистки, домогосподарки тощо. До переліку предметів, що викладалися, увійшло більше 30 дисциплін, зокрема, російська та іноземні мови, арифметика, алгебра, геометрія, історія, географія, хімія, фізика, ботаніка, фізіологія та анатомія, гігієна, електротехніка тощо [5, с. 239–240].

Науковець є автором низки філософських та публіцистичних творів, що характеризують його світогляд. Серед них роботи «Праця та відпочинок», «Праця та життя», «Почуття та життя», «Душа та природа», «Життя та сонце», «Фізіологія праці», «Нарис із фізіології соціальних недугів», «Фізіологія та соціальне життя», «Основний фізіологічний закон розвитку ума та волі», «Лікар, його покликання та освіта» [1, 4, с. 128–135].

Отже, культурно-просвітницька та публіцистична діяльність великого вченого В. Я. Данилевського стала не менш важливою складовою його багатогранних досягнень.

**ЛІТЕРАТУРА
(REFERENCES)**

1. Beleckaja O. Primer sluzhenija narodu sem'i Danilevskih, *Vechernij Har'kov*, 2006, 16 oktjabrja.
2. Finkel'shtejn EA. Vasilij Jakovlevich Danilevskij – vydajushhij russkij biolog, fiziolog i protistolog (1852–1939), *Moskva; Leningrad*, 1955: 290 p.
3. Karachencev JuI. Danylevs'kyj Vasyľ Jakovyč. Encyklopedija suchasnoi' Ukraïny, *Kyïv*, 2003.
4. Karnacevich VL. 100 znamenityh har'kovčan, *Har'kov*, 2005: 510 p.
5. Narodnaja Jenciklopedija nauchnyh i prikladnyh znaniy [14 v 21 kn.]. Vol. 10. Vahterov VP, et al. Narodnoe obrazovanie v Rossii, pod red. Belokonskij IP, *Moskva*, 1910; XL: 350 p.
6. Rakytjans'ka VD, et al. Biblioteka v istorychnomu prostori tr'oh epoh. Do 125-ričchja Harkivs'koï derzhavnoi' naukovoï biblioteki im. V. G. Korolenka. Narysy. Juvilejne vydannja, *Harkiv*, 2011: 240 p.
7. Narodnaja Jenciklopedija nauchnyh i prikladnyh znaniy [14 v 21 kn.]. Vol. 5. Bokarius NS, et al. *Medicina*, 1-j polutom, pod red. Igumnov SN, Danilevskij VJa, *Moskva*, 1910; VII: 404 p.
8. Narodnaja Jenciklopedija nauchnyh i prikladnyh znaniy [14 v 21 kn.]. Vol. 5. Bokarius NS, et al. *Medicina*, 2-j polutom, pod red. Igumnov SN, Danilevskij VJa, *Moskva*, 1910; 404-788.